

*Civilization Boundaries
Цивилизационни граници*

ЗА ДЪЛГИЯ ПЪТ НА ЕТНОЛОГИЯТА ДО УЧИЛИЩЕТО

На Веско, който със сърцето си следва този път.

Виолета Коцева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията в общ план проследява пътя на етнологката наука в България не с цел той да бъде представен и анализиран в пълнота, а с оглед да се открият промените в дисциплината на ниво университетски четения. Накратко е представен пътят на дисциплината в посока от долу нагоре – от събиране на артефакти за културата до изграждането на науката като университетска дисциплина. Като резултат от това се наблюдава откъсване на етнологията от приложната сфера. Днес опитът на различни институции да върнат етнологията в долните степени на образователния процес – начална, основна и средна, е факт. Обществената и културната динамика налагат необходимостта за собствените и чуждите култури да имат реален ефект в изграждането на личностно ниво на чувство за собствено достойнство, инициращо толерантно и емпатийно поведение. Издигането, оформянето и кодифицирането на етнологията като наука води до това отдалечаване, а обратният път е наложен от новата динамика на социалната и културна реалност в България.

Keywords: ethnology; intercultural education; empathy

Етнология и училище – двете понятия за дълъг период от време изглеждаха сякаш несъвместими. Етнологията беше и е завоювала своето вече твърдо установено пространство в университетските четения в страната. Тя е представена както в отделни специалности, така и в специализиращи курсове в почти всички университети в страната – СУ „Св. Климент Охридски“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ПУ „Паисий Хилендарски“, ЮЗУ „Неофит Рилски“, НБУ, БУ „Проф. Асен Златаров“ и др. Това са и основните учебни звена, които подготвят специалисти по етнология и антропология в ОКС „Бакалавър“, „Магистър“ и „Доктор“. В този смисъл, университетското образование по етнология заема полагащото му се място в системата на висшето образование в България.

Предметът и изследователското поле на етнологията, като наука, са отдавна установени. Без опит да навлизам в историята и теорията на етнология-

та, само ще отбележа, че първите етнографски пориви съвпадат по време с Късното възраждане, като целта им е в онези типично „български“ черти да се потърсят аргументацията за националноосвободителните стремежи и волята за собствена държавност, съпътстваща най-вече българския XIX в. Не е случаен фактът, че сред първите събирачи на данни за народната култура на българите личат имена на хора, ангажирани тясно с националнопросветните борби на българите – Ив. Богоров, П. Славейков, Л. Каравелов, Г. С. Раковски, братя Миладинови и др. (Todorov, 1989). Този романтичен етап следва да бъде изживян с установяването на независима Българска държава след 1879 г. Необходимостта от поставяне на етнологията на научни основи е обоснована от проф. Ив. Шишманов в уводната му статия „Значението и задачите на нашата етнография“ в т. I на Сборник за народно творчество, наука и литература, впоследствие Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (Todorov, 1980). Днес тематичният обхват на етнологичната наука все повече се разраства, надскачайки етническото, надхвърляйки националните рамки, както и разширявайки хронологичния обхват на изследванията, прекращвайки отвъд традицията в периодите на модерното и постмодерното време. Едва ли има учен, който да отрече еволюцията на понятието и науката. Извън изследванията по история и теория на етнологията това много лесно може да бъде проследено на страниците на специализираното списание на ИЕФЕМ – БАН, „Българска етнология“. Това се отразява и в разширяването и обогатяването на обхвата на университетските четения в специалностите „Етнология“ в различните висши учебни заведения, в които дисциплината е застъпена. Тук ще обърна внимание само на някои от тях, за да проследим процеса на превръщане на етнологията от наука с национално значение, залагаща на етничността, в наука с наднационална тежест, която успешно се вписва в процесите на глобализация и културен плурализъм. От множеството курсове, преподавани в програма „Етнология“ на СУ „Св. Климент Охридски“, ще изброя само няколко, които илюстрират казаното по-горе: „Етнология на етническите групи“, „Етнология на етноконфесионалните общности“, „Потестарно-политическа етнология“, „Увод в европейската етнология“, „Извъневропейска етнология“, „Етнопсихология“, „Медицинска антропология“ и др. Самата магистърска програма към катедра „Етнология“ носи заглавието „Етнология и културна антропология“, което показва все по-голямото сходство в обхвата и фокуса на етнологията и антропологията¹⁾. Не е случайно, че наименованията на двете науки все по-често се използват като взаимозаменяеми. Сходни процеси на промяна на обхвата и четенията се наблюдават и във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – „Увод в извъневропейската етнология“, „Религии и етноконфесионални общности“, „Национален идентитет и глобализация в Европа XX – XXI в.“ и др²⁾. В ПУ „Паисий Хилендарски“ се четат дисциплини като „Антропология на религиите“, „Визуална антропология“, „Културно многообразие и общности“

и др³). Целта ми не е да изброявам новите и различни от обхвата на традиционната етнология курсове. Видно е обаче, че освен собствената култура, представена с акценти като традиционна народна култура, традиционни институции, храна и хранене, облекло, жилище, селище, митология и др., новите програми включват изучаването на различието, изучаването на съвременните процеси, миграционните движения и взаимовлиянията на културите. Дори самият преглед на програмите вече ни кара да мислим за културата в динамичен план, а не да я осмисляме като затворена категория, в която да търсим „изконно българското“.

Не така стои въпросът с останалите степени на образователния процес. Редица са проблемните пунктове, които налагат вписването на етнологията като отделен предмет в учебната програма. Преди да се спрем на тях, ми се иска да обърна внимание на социалните, демографските и културните факти, които мотивират усилията на етнологи и педагози за преодоляването на този недостатък.

Крахът на тоталитарните режими на XX в. промени не само световната карта, но и съществено и трайно динамиката на културните процеси. Свободното движение на хора и групи постави Европа, а и света, пред променени условия, в които необходимостта от съжителство с представители на други, различни от собствената култура групи, се превръща в реално ежедневие. Комфортната ограниченост да бъдеш културно уникален в собствената си държава, беше нарушено, от необходимостта да познаваш и разбираш „другия“, новия, дошлия наскоро, неговорещ езика ти и често спазващ странни за твоя вкус привички. Отпадането на ограниченията в придвижването постави на изпитание отношението към другостта и различието. Съвременници сме на процес, описван от Цв. Тодоров много точно с думите „страхът от варварите“ (Todorov, 2009). Авторът обобщава понятието „варварин“, противопоставяйки го на „цивилизован“, като „емблема за радикална другост, за безчовечност“. По-надолу в текста подчертава, че с категориите „варварски“ и „цивилизовани“ могат да се характеризират не народи или индивиди, а конкретни техни действия (Todorov, 2009: 44). Съвременната идея за мултикултурализъм в световен план, макар и малко дискредитирана, залага именно на факта, че плурализъмът на културите не накърнява единството на човечеството (Todorov, 2009: 85), точно обратното – добавя нови цветове в културната палитра. Други автори обръщат внимание на факта, че процесите на глобализация превръщат динамиката на културата в действие с много актьори – възможностите за пътуване, облекченият режим за гранично преминаване, съвременните комуникации и др. поставят човека пред изпитанието да общува ежедневно с различни и все нови култури (Zlatanova, 2015: 18). Това отнема възможността да се опознаят различията, и създава усещане за несигурност. Може би затова и днес, сякаш повече отвсякога, сме свидетели на агресивна реакция срещу смесването на

културите. Съвременната комуникация по темата етнос, етничност, междуетнически отношения и интеркултурна комуникация в общественото пространство залага много на „езика на омразата“ и върви по линията на историческото разделение „ние – те“ (Dimitrova, 2016: 23).

Всичко казано по-горе обогатява научноизследователското поле на етнологите, щастливи да са съвременници на тези събития. Но те също така са принудени и да напуснат зоната си на академичен изследователски комфорт и да се сблъскат с реалната необходимост от навлизане и в другите степени на образователния процес. От тях се изисква да поемат адекватно функциите си не само на изследователи, но и в известен смисъл на моделиращи съвременното общество. Още по-голямо основание за това дават редица наблюдения, които показват нарастващи вълни на национализъм в България. Тази тенденция може да бъде открита и в европейски мащаб, като се проследи процесът на печелене на все повече привърженици от страна на националистическите партии във Франция, Германия, Австрия и др. Процесът на Брекзит в известен смисъл също търси популистка аргументация в уникалността на собствената култура и заплахата от обезличаване. И ако в средата на XX в. въпроси като „Какво точно е британско или френско?“ (Elias, 1999: 68) нямаха смисъл, днес все повече хора се обръщат към онези съзнателно подбрани исторически факти от колективната памет, които оформят идеята за собствена културно-историческа идентичност. Не ми се иска да навлизам в детайли на тези процеси, защото обемът на изложението не го позволява. Маркирането им е важно с оглед на тенденцията, а не на фактологията.

Споменахме, че подобни наблюдения могат да бъдат направени и за България. Достатъчно е да се проследят различни форуми и групи във виртуалното пространство⁴⁾, които имат за цел да дискутират теми като етногенезис на българите, историческо минало, учебниците по история, междуетнически отношения и др. В този процес трябва да се отбележи и ревитализирането на киното и литературата, основани на възрожденски и митологични сюжети (някои със съмнителна стойност), като ще спомена само нашумелите напоследък филми „Воевода“ и „Дякон Левски“, както и романа с безпочвени претенции за научна достоверност на Розмари де Мео „Стопанката на Господ“. Наблюдаваме и нарастваща популярност на ансамблите за народни песни и танци, като в момента те са едни от най-предпочитаните сред младежите. Модерните танцови шоу спектакли, основани на етнологични сюжети, също събират множество почитатели – работата на изявиени имена в спорта, като Нешка Робева и Лили Игнатова по спектаклите им „Еньовден“, „Два свята“, „Орфей и Евридика“ и др., е показателна в тази посока. Лесно може да се открие обстоятелството, че има търсене и публика за подобен род „подбрана етничност“. Националистическите настроения обаче често се явяват препъникамък в дебатите за въвеждането на етнологията като част от училищното

образование, но не като предмет за собствената култура, а за културите изобщо. Тази тенденция може да бъде проследена в инициативите за оформяне на предмет, базиран на етнологията, в началната, основната и средната степен на образованието.

По отношение на опита да бъде включена етнологията в учебните програми, е редно да се отбележат няколко инициативи, дело на различни организации, институции и изследователи. Първопроходци в тази област са някои краеведски дружества и неделни училища, които правят опит за образование на деца в извънкласна форма на обучение на теренна етнографска работа. В резултат има издадено учебно помагало с резултати от тези проучвания със заглавие „Православие и краезнание“ (2004)⁵. В него опитът на учениците да опознаят културата, е поставен в контекста на религиозното образование, като пряко се обвързват източното православие и българската култура. В него напълно отсъстват данни за културата на другите етноконфесионални общности, представени на територията на Република България.

През 2016 г. Асоциация за развитие на изкуствата и занаятите А.Р.И.З организира кръгла маса на тема „Народна култура и образование“. На нея хореографът на ансамбъл „Чинари“ настойчиво защитава тезата, че е наложително в учебната програма да се отвори място за предмет „Български фолклорни празници“. На противоположната позиция бе мнението на изследователите, които защитава тезата, че предметът трябва да е представен в по-широк контекст и в него да бъдат включени всички етноконфесионални общности, живеещи на територията на Република България. Аргументът, че чрез изключването на определени групи от населението от учебното съдържание в значителна степен се изземва националната характеристика на българското образование, не се оказа достатъчен за постигане на консенсус.

От посочените примери се вижда, че обществената нагласа за това как трябва да изглежда представянето на културата в учебното съдържание, за болшинството е ясна и еднозначна – тя трябва да представя *нашата*, етнически българската култура. Тук навлизаме в казуса за *чистотата* на културите и отново – доколко можем да говорим за чисти култури в съвременния свят. Не ми се иска да навлизам в тази тема, защото отварянето ѝ ще ни препрати към изброяване на хилядите културни влияния и интерференции, които всъщност не са непознати за специализираната аудитория.

По-различна е ситуацията с проекта „Традициите в крак с времето“, реализиран с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към МОН в периода 2012 – 2014 г. с ръководител доц. д.н.к. Веселин Тепавичаров. Основната идея, която се превърна и в главна цел на авторите на проекта, беше не просто изследване на съвременното състояние на културата в различни общности в източните и западните старопланински селища, но и нейното популяризиране. За целта бяха организирани три летни училища, в които

специалисти от научните полета на етнологията, историята и археологията опитаха на достъпен език да представят пред децата спецификите на различни култури, историческите напластявания и заемки, така че да се акцентира върху социалния престиж на всяка култура, като се избегнат залитания в посока „по-стойностни“ и „по-малко престижни“ култури. Училищата се проведеха едновременно в гр. Етрополе и с. Подвис, общ. Сунгурларе. Успоредно с лекционните часове беше предвидено и представяне на различните култури, застъпени в регионите чрез характерни за тях елементи – храна, носии, песенен и танцов фолклор. Така в ателиетата по интереси намериха място не само българската, но и традиционни и нови за българските земи култури, като ромската, турската, каракачанската и руската. Като участник в инициативата, смея да твърдя, че макар да живеят заедно, знанията за чуждата култура обикновено се ограничават до предразсъдъчни и клиширани стереотипи, които се преповтарят от поколение на поколение. Те са принципно негативни и с претенции да бъдат прехвърляни върху цели общности. Стереотипните и предразсъдъчните представи са устойчиви на времето и преминават през годините почти непроменени. Единствено по пътя на опознаването те могат и следва да бъдат променени. Налагането на стигми върху цели групи може да бъде преодоляно чрез научаването да се мисли за личността според изборите, които тя прави, а не да се извеждат от културните системи елементи, които според нас „обясняват“ конкретни събития. Проектът имаше и още един реален резултат. Беше издадено учебно помагало за ученици от гимназиалния курс със заглавие „Културно-историческото наследство като национално богатство“. То е съставено от три дяла – етнология, археология и история. В етнологичната част е направен опит за представяне на народната култура като динамична система (2012)⁶. От особено значение с оглед проследяване усилията за установяването на етнологията като предмет в училище е статията на доц. д.н.к. Веселин Тепавичаров в сборника с изследвания, резултат от посочения проект. Статията разглежда именно наболелите въпроси, свързани с промяна в учебните планове и съдържанието на учебниците с оглед изграждане на знания от релевантни области на различните култури сред децата и учениците (Tepavicharov, 2013).

Няма съмнение, че образователният процес обхваща освен учениците учители и родителите. Затова и усилията на колегията са насочени към обхващане на трите фокус групи в образователния процес. Редно е да се спомене проектът, свързан с обучението на 4500 учители от средищни и защитени училища на територията на Република България със заглавие: „Обучение на учители за придобиване на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда“. Проектът се осъществи от консорциум с председател доц. д.н.к. Веселин Тепавичаров и обхвана преподаватели от основните висши учебни заведения в страната, представители на различни факултетни звена.

Отделните обучителни модули бяха насочени към придобиване на знания за етническата и етноконфесионалната динамика в страната и съответните педагого-психологически похвати от областите на етнопсихологията и етнопедагогиката, билингвалното обучение, конкретните възможни педагогически технологии и компетентностите на учителя. В резултат бяха публикувани два наръчника – за обучители⁷⁾ и за учители⁸⁾. Всички участници в проекта се обединиха около представата, че интеркултурната ситуация представлява комуникация между субекти, представители на различни култури (Rot & Roy, 2007: 16). Все повече в процеса на образователното взаимодействие се залага и на подходи от отправната точка на етнопсихологията (Koleva, 2012). Така беше обхваната втората група в образователния процес – тази на преподавателите и педагогическите специалисти.

Към родителите пък беше насочен проект, реализиран към ЦОИДУЕМ – МОН, със заглавие „Етнопедагогически модел за работа с родители“. Целта на проекта беше да се работи с родителите с оглед промяна на установени нагласи и стереотипи. В резултат излезе наръчник за работа с родители, носещ заглавието на проекта⁹⁾.

Проследяването на опитите за промяна в учебните планове, програми и съдържание, дело на учени, преподаватели и общественици, показва устойчива тенденция. Тя се обуславя от променената ситуация в български, балкански, европейски и световен мащаб. Взаимовлиянията на културите изискват и налагат придобиването на знания за релевантни елементи от различни култури. В дългосрочен план с тези инициативи се цели изграждането у следващите поколения на ценностноориентирано поколение, основано на принципите на толерантност, емпатия и гражданско законодателство, настояващо за постигане на „реалистичната утопия за човешките права“ (по Habermas, 2011:17).

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/istoricheski_fakultet/obrazovatelna_dejnost/bakalav_rski_programi/istoricheski_fakultet/etnologiya
2. <http://www.uni-vt.bg/bul/spec/infopack.aspx?lsptype=1&mc=3010002&fmc=30100022&nspec=000057&specname=%D0%95%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>
3. https://logos.uni-plovdiv.net/documents/35514/3674338/%D0%95%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%202016+_+2016.pdf/e5e67291-7f71-4093-b69e-38292ff7726b
4. Виж напр. facebook групата „Само за истински българи“ и др.
5. Православие и краезнание. 2004. Бургас: Омофор.

6. Културно-историческото наследство като национално богатство. 2012. София: Университетско издателство.
7. Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. Наръчник за обучители. 2013. София: Университетско издателство.
8. Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. Наръчник за учители. 2013. София: Университетско издателство.
9. Етнопедагогически модел за работа с родители. Учебно помагало за педагогическо взаимодействие с родители в междуетническа среда. 2015. София: Университетско издателство.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Dimitrova, D. (2016). Ezikat na omrazata – instrument za promyana na obshtestvenoto saznanie. *Ritorika i komunikatsii*, 23 [Димитрова, Д. (2016). Езикът на омразата – инструмент за промяна на общественото съзнание. *Реторика и комуникации*, 23].
- Elias, N. (1999). *Otnosno protsesa na tsivilizatsiya*. T. 1, Sofia: АТИКА [Елиас, Н. (1999). *Относно процеса на цивилизация*. Т. 1 София: Атика]
- Zlatanova, V. (2015). Multikulturalizam i etnicheski razlichiya – problemi i perspektivi. *Retorika i komunikatsii*. [Златанова, В. (2015). Мултикултурализъм и етнически различия – проблеми и перспективи. *Реторика и комуникации*]
- Koleva, I. (2012). *Etnopsihologicheski model na obrazovatelnoto vzaimodeystvie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo [Колева, И. (2012). *Етнопсихологически модел на образователното взаимодействие*. София: Университетско издателство]
- Roth, Y. & Roth, K. (2017). *Intercultural Communication Studies*. Sofia: Academic Publishing House [Рот, Ю. & Рот, К. (2017). *Студии по интеркултурна комуникация*. София: Академично издателство]
- Teravicharov, V. (2013). Etnologiyata tryabva da vleze v balgarskoto uchilishte. – V: *Istoriya i kultura na staroplaninskoto naselenie. Po primera na obshtinite Etropole i Sungurlare*. Sofia: University Press, 9 – 25 [Тепавичаров, В. (2013). Етнологията трябва да влезе в българското училище. – В: *История и култура на старопланинското население. По примера на общините Етрополе и Сунгурларе*. София: Университетско издателство, 9 – 25]
- Todorov, D. (1980). Etnografiyata v Bulgariya prez perioda na kapitalizma. – *Etnografiya na Bulgariya*, t. 1, Sofia: Academic Publishing House, 134 – 151 [Тодоров, Д. (1980). Етнографията в България през пери-

ода на капитализма. *Етнография на България, т.1*, София: Академично издателство, 134 – 151]

Todorov, D. (1989). *Balgarskata etnografiya prez Vazrazhdaneto*. Sofia: Academic Publishing House [Тодоров, Д. (1989). *Българска етнография през Възраждането*. София: Академично издателство]

Todorov, Tsv. (2009). *Strahat ot varvarite*. Sofia: Izток-Zapad [Тодоров, Цв. (2009). *Страхът на варварите*. София: Изток-Запад]

Habermas, J. (2011). *Za konstitutsiyata na Evropa*. Sofia: VARIUS [Хабермас, Ю. (2011). *За конституцията на Европа*. София: Вариус]

ABOUT THE LONG ROAD OF ETHNOLOGY TO SCHOOL

Abstract. The article in general follows the path of ethnological science in Bulgaria in order to highlight the changes in the discipline at the level of university readings. In brief, the path of the discipline is presented from the bottom up - from the collection of cultural artifacts to the construction of the science as a university discipline. As a result, there is a breakdown of ethnology from the applied sphere. Today the experience of different institutions to bring ethnology back to the bottom of the educational process - primary and secondary education – is fact. Public and cultural dynamics impose a need for our own and foreign cultures to have a real effect in building a personal level of sense of self-dignity, initiating tolerant and empathic behavior. The shaping and codification of ethnology as a science results in this distance, and the return path is imposed by the new dynamics of social and cultural reality in Bulgaria.

✉ **Dr. Violeta Koceva, Assist. Prof.**

Department of Ethnology
Faculty of History
University of Sofia
15, Tzar Osloboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: vkoceva@gmail.com